

Dağıstan tarihine kısa bir bakış

Son yıllarda dünya çapında ayrılıkçı eğilimler artış göstermektedir. Bazı durumlarda ayrılıkçılık, etnopolitik, kültürel, dilsel, tarihsel ve ayrımcı faktörlerin bir sonucudur. Bazılarında ise, belirli bir ülkedeki ayrılıkçılık sorunu, belirli çevrelerin jeopolitik ve ekonomik çıkarlarını ilerletmek için kasıtlı olarak sahnelenmektedir. Azerbaycan'a karşı da benzer başarısız girişimler yapılmaktadır. Bazı dış, düşman güçler, Azerbaycan içinde barış ve uyum içinde yaşayan etnik azınlıkları bir baskı aracı olarak kullanmaya veya ülkeyi istikrarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Araştırmamızın konusu Dağıstan halklarıdır.

"Dağıstan" coğrafi bir isimdir; bu bölgede 40 ila 80 arasında kabile, millet ve etnik grup yaşamıştır ve yaşamaya devam etmektedir. Bilim insanlarının büyük çoğunluğuna göre "Dağıstan" terimi, Türkçe "dağ" (dağ) ve Farsça "stan" (toprak, yer) kelimelerinden türetilen "dağlık ülke" anlamına gelmektedir. Bu ismin kökeni belirsizliğini korusa da, neredeyse tüm bilim insanları, "Dağıstan" teriminin 10.-16. yüzyıllarda ortaya çıktığına inanan Rus oryantalist V. V. Bartold' un (1869-1930) görüşünü desteklemektedir. Bu arada, Hun-Savir devletinin adı olan Tavyaka, Eski Türkçe' de "dağlık ülke" anlamına gelir ve tav (dağ) ve yaka (yan) kelimelerinden türetilmiştir. Bu devlet 6.-10. Yüzyıl-larda varlığını sürdürmüştür. Tavyaka daha sonra modern Türkçede "Dağıstan" olarak anılmaya başlanmıştır. Kumuk ve Nogay dillerinde tav ve tau "dağ" anlamına gelir. Türkçe ve Azericede ise "dag" gibi telaffuz edilir. 16. yüzyılda Güney ve Kuzey Kafkasya topraklarının Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi devleti arasında bir çatışma alanı olduğu düşünüldüğünde, "Dağıstan" isminin bu dönemde ortaya çıktığı varsayılabilir. 19. yüzyılın başlarında Dağıstan, Kafkas Dağları arasındaki veya daha doğrusu Kuzey Kafkasya'nın doğu kısmı ile Hazar Denizi arasındaki bölgeye verilen isimdir. Bazı yazarlar, Dağıstan topraklarının Sulak Nehri'nden (günümüzde Orta Dağıstan'da) başlayıp Bakü'ye kadar uzandığını belirtir. Diğerleri ise Dağıstan'ın Sulak ve Samur nehirleri arasındaki toprakları kapsadığına inanır. 1860 yılında Dağıstan Oblastı (vilayet) kurulduğunda, sınırları Sulak' tan Samur'a kadar belirlendi. 1920'de Terek Oblastı' nın Hasavyurt Okrugu (ilçe anlamındadır, eski adıyla Kumuk Okrugu) (1921'de kaldırıldı) Dağıstan'a dahil edildi ve 1957'de Kızılyar ovaları ve Nogay bozkırları Dağıstan'a dahil edildi. Bugün Dağıstan'ın dağlık kesiminin topraklarının %57'sini oluşturması tesadüf değildir. Dağıstan Cumhuriyeti, 1920 yılında Rusya Federasyonu bünyesinde özerk bir cumhuriyet olarak kurulmuş ve Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nin bir parçasıdır. Başkenti, Hazar Denizi kıyısında bulunan Mahaçkale' dir. 1844 yılında Petrovskoye Kalesi olarak kurulmuş ve 1857'de Büyük Petro'nun onuruna "Petrovsk" adını almıştır. 1722 Pers Seferi sırasında Büyük Petro'nun ordusu burada kamp kurmuştur. Mart 1918'den Mart 1920'ye kadar şehir, Rus karşıtı güçlerin elinde kalmış

ve İmam Şamil'in onuruna Şamil-Kala adını almıştır. 1922'de, Dağıstan'daki Sovyet iktidarının kurucularından Magomed Ali (Mahaç) Dahadayev' in (1882-1918) onuruna Mahaçkale adını almıştır. Hazar Kağanlığı' nın (650-969) başkenti olan Semender şehri, Mahaçkale civarında yer almaktadır. Kuzey Kafkasya, bundan önce Türk Kağanlığı' nın (552-603), ardından Batı Türk Kağanlığı' nın (603-650) bir parçasıydı.

Mahaçkale' den çok uzak olmayan bir yerde, Kumuk feodal devletinin (14. yüzyıl - 1867) başkenti Tarki şehri vardı.

Referans

Magomed Ali (Mahaç) Dahadayev. Avar uyrukludur. St. Petersburg Demiryolu Mühendisleri Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Prens Aselderbek Kazanalipov'un (etnik bir Kumuk) bursuyla eğitim görmüştür. 1901'de Bolşeviklere katılmıştır. Mahkûm edilmiş, ancak kayınpederi İmam Şamil'in dördüncü oğlu Muhammed Şefi tarafından kefaletle serbest bırakılmıştır. En büyük kızı Patimat ile evlenmiş ve Adilgirey adında bir oğlu olmuştur. Patimat doğum yaptıktan sonra başka çocuk sahibi olamamıştır. Mahaç, karşılıklı anlaşmayla boşandı ve Patimat'ın küçük kız kardeşi Nefisat ile evlendi. Çeyiz olarak ona Temir Han Şura'da (şimdiki Buynaksk) bir hançer fabrikası verilmiş ve Rus İmparatorluğu ordusuna hançer tedarik etmiştir.

Muhammed Şefi Şamil oğlu (1840-1906), 1861'den itibaren 16 yıl boyunca Çar II. Aleksandr' ın konvoyunda (koruna amaçlı askeri birim) görev yaptı ve tümgeneral rütbesiyle emekli oldu. Eşi Meryem Hanım, Rusça ve Kumukça konuşan Kazanlı bir Tatardı.

1920'lere kadar Dağıstan'daki Nah-Dağıstan halkları Lezgi kabileleri olarak kabul ediliyordu. Bazı kaynaklar, Dağıstan'daki tüm Türk olmayan halkları ifade etmek için "Lezgi" terimini kullanmıştır. Ancak 2020 yılında 14 halk, Dağıstan Cumhuriyeti'nin resmi yerli halkları olarak tanınmıştır: Avarlar, Ağullar, Azeriler, Darginler, Kumuklar, Laklar, Lezgiler, Tatlar, Tabasaranlar, Nogaylar, Rutullar, Ruslar, Tsahurlar ve Akkin Çeçenleri (16. yüzyılda Çeçenistan'ın Akka dağlık bölgesinden göç edenler).

Kafkasya'da Türkçe konuşan kabilelerin MS 1. binyılın başlarında ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Hunların kitlesel göçü 4. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Hunlardan önce İskitler Kuzey Kafkasya'da yaşamıştır. Kuzey Kafkas halklarının kökenleri ve etkileri belirsizliğini korumaktadır. İskitler, MS 3.-4. yüzyıllarda dünya haritasından silinmiştir.

MÖ 9. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Avrasya'nın batı ve orta bozkırlarına ege-men olan, çeşitli kabilelerden oluşan bir halk, antik Yunan kaynaklarında İskitler olarak anılmaktadır. Ahameniş kroniklerinde "Sak" veya "Saka" olarak adlandırılırken, Çin kroniklerinde "Sai" etnonimi kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar, İskit kabilelerinin gelenek ve yaşam biçimlerinin Türk halklarınıninkiyile aynı olduğuna inanmaktadır.

Orta Çağ tarihçileri ve kronik yazarları onları Türk olarak adlandırmakta veya Türk halkları olarak sınıflandırmaktadır.

4. yüzyılın ortalarına doğru Sasaniler, Hun-Savirleri ovalardan sürdüler ve Hunlar Dağıstan dağlarına çekilerek Tavyaka (Farsça adı: Sarir) devletini kurdular. Kaleleri ise Hunzak ve Kumuk'tu. Sasani Devleti 224'ten 651'e kadar varlığını sürdürmüştür.

Hunzak, Dağıstan'da Hunzak Bölgesi'nin idari merkezi olan bir köydür. Sarir ve Avar Hanlığı'nın merkeziydi. Nüfusu yaklaşık 4.200'dür.

Kumuk (tarihsel olarak Gazi Kumuk), Dağıstan'da Lak Bölgesi'nin idari merkezi olan bir köydür. Gazi Kumuk Şamhallığı ve Gazi Kumuk Hanlığı'nın merkeziydi. Nüfusu yaklaşık 2.300'dür.

12. yüzyılın sonlarından 1834'e kadar, Sarir Devleti topraklarında Avar Hanlığı (Avar Nutsalstvo, Hunzak Hanlığı) kurulmuştur. Avar tarihçisi Timur Aytberov, küçük bir Türk halkı olan Avarların, modern Avarya'nın orta kesimine yerleşerek yönetici elitinin önemli bir bölümünü oluşturduklarına, ancak daha sonra yerel halk arasında kaybolup gittiklerine inanmaktadır. 1837'de Avarya'yı ziyaret eden Kafkas Seferleri'ne katılan Rus yazar Yakov Kostenetski (1811-1885), Avar Hanlığı'nın dağlardaki Tatar egemenliğinin bir anıtı olduğunu belirtmiştir. Lak ilahiyatçı ve düşünür Ali Kayayev (1878-1943), Şamhalların ve Dağ hanlarının Tatar (Kumuk) Şamhallarının soyundan geldiğini yazmıştır. Azerbaycanlı tarihçi Kemal Aliyev ise Arguani, Andi, Gonodin ve diğer dağ kabilelerinin Tarki Şamhallarının soyundan geldiğini iddia etmiştir.

Kafkasya'da "Avar" etnoniminin kökeni 19. yüzyıldan beri tartışılmaktadır. Günümüzde en yaygın kabul gören bilimsel görüş, "Avar" etnoniminin, 6. yüzyılda Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkan ve zamanla asimile olan göçebe Türk kabilesi Avarların adıyla bağlantılı olduğudur. 557 yılında göçebe Avarlar, Batı Kazakistan bozkırlarından Kuzey Kafkasya bozkırlarında Volga Nehri'nin batı kıyısına göç ettiler. Bizans kaynakları, Zabender adlı Avar kabilesinden bahseder. Bu kabile, Hazar Dağıstan'daki Semender şehrinin kuruluşuyla bağlantılı olabilir.

Referans

Avar Kağanlığı (562-823), kısmen Bavyera, Macaristan, Avusturya, Slovakya, Polonya, Hırvatistan, Sırbistan ve Ukrayna'daki toprakları işgal etti. Başkenti Timisoara (Romanya) ve Szombathely (Macaristan) idi. 805 yılında Avarlar Hristiyanlığı kabul etti. Kağanlık, Franklar ve Bulgar İmparatorluğu ile uzun süren savaşların ardından yıkıldı. Avarlar, çoğunlukla Türkçe konuşan kabilelerden oluşan bir kabile birliğiydi. Kağanlığın çöküşünün ve Hristiyanlığın kabulünün ardından Doğu Avrupa halklarıyla birleştiler.

Avar Hanlığı, 12. yüzyıldan 1864'e kadar varlığını sürdürdü. Başkenti Hunzak'tı. Nüfusu: Avarlar ve diğer Dağıstan halkları. 1803'te Rus İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Kafkas Savaşı (1817-1864) sırasında Şamil İmamlığı'nın bir parçasıydı. Savaştan sonra lağvedildi ve yerine Dağıstan Oblastı içinde Avar Okruğu kuruldu.

Kumuk Hanlığı. 14. yüzyılın sonlarından 1867'ye kadar Dağıstan topraklarında Şamhalat, Tarkov Şamhalat, Kazikumuk Hanlığı ve Kyuro-Kazikumuk Hanlığı olarak bilinen bir Kumuk devleti vardı. 1812-1820 yılları arasında ayrı bir Kyure Hanlığı vardı. Başkenti Targu veya Tarki şehriydi (günümüzde Mahaçkale'nin bir ilçesi). Hanlar Kumuk hanedanına mensuptu.

Bazı tarihçiler, Lezgilerin Kafkas Arnavutlarının torunları olduğunu belirtir. Rusça "lezgin" kelimesi, Lezgilerin kendilerine verdikleri lezgi veya lek anlamına gelir. "Lezgi" adı, Lezgilerin tarihi adı olan lek/leg'in İranlaştırılmış halidir. Ortaçağ Arap yazarları Leklere el-Lakz adını vermişlerdir. Strabon, "Amazonlar ve Kafkas Arnavutları arasında Geller ve Legiler, yani İskitler yaşar" demiştir. Legiler veya Lekiler, Kafkas Arnavurluk devletinin 26 kabilesinden biridir ve modern Lezgiler ve Lak halklarının ataları olarak kabul edilir. Strabon, Amazonların Mermoda Nehri yakınlarında yaşadığına inanıyordu. Bilim insanları, Mermoda'nın günümüzdeki Terek Nehri veya Kuban Nehri olduğunu öne sürüyor. "Lezgi" terimi, yazılı kaynaklarda 12. yüzyıldan beri bilinmektedir. Bu isim, Dağıstan'ın kendine özgü bir halkı için kullanılan bir isim değildi. Rus İmparatorluğu ve Türkler arasında "Lezgi" ismi, Güney Dağıstan'ın sayısız dağ kabilesini tanımlamak için kullanılıyordu. 1920'lerde "Lezgi" etnonimi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etnograf General Pyotr Uslarov (1816-1875) tarafından ortaya atılan Kyurintsy ismiyle bilinen Dağıstan'ın dağ halklarından birine resmen atandı. Antik Yunan yazar ve filozof Plutarkhos (MS 45-50 - MS 119-125), Amazonların Kura Nehri'nin ağzından Samur Nehri'ne kadar Hazar kıyısı boyunca Kafkas Dağları'nda yaşadığını bildirmiştir. Bazıları "Amazonlar"ın, Alazani Nehri kıyısındaki bölgenin yer adından türetilen "Alazonlar" etnik teriminin bozulmuş hali olduğuna inanır.

Eğer gerçekten de Lekler/Legler, Lezgiler ve Laklar'ın atalarıysa, Strabon yanılmıştı. Strabon, Geller ve Leklerin İskit kabileleri olduğuna, İskit kabilelerinin ise İrani ve Türkçe konuştuğuna inanıyordu. Bu tarihsel soru, geçmişi anlamamız için dikkatli bir çalışma gerektirir.

Referans

Alazani, doğu Gürcistan ve batı Azerbaycan'da Mingeçevir Barajı'na dökülen bir nehirdir. Azerbaycan'da ise Ganıh olarak adlandırılır. Avarlar buraya Alazan, Çeçenler Alaz ve Tsahurlar ise Dur der.

Kyura, Güney Dağıstan'da tarihi ve coğrafi bir bölgedir. Bölgenin adı, "bölge" veya "ilçe" anlamına gelen Arapça "küre" kelimesinden gelir. Samur Nehri ile kuzeydeki Tabasaran bölgesi arasında yer alır.

Derbent Kalesi Duvarı.

Derbent Duvarı, Kafkas Dağları'nı geçerek Hazar kıyısı boyunca uzanan Transkafkasya ve Batı Asya halklarını kuzeyden gelecek istilalardan koruyan Kafkas Duvarı'nın doğu kısmıdır. 562 yılından sonra Sasani Şahı I. Hüsrev Anuşirevan'ın emriyle inşa edilmiştir. Derbent Kalesi, deniz ile dağlar arasında dar (3 km) bir geçidi kapatmıştır. Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar Büyük Kafkas Sıradağları'nın tüm uzunluğu boyunca (yaklaşık 1.000 km), Kuzey Kafkasya'dan Transkafkasya'ya resmi olarak iki otoyol bulunmaktadır. Birincisi, Hazar Denizi boyunca Derbent üzerinden Azerbaycan'a giden yoldur. İkincisi ise Vladikavkaz'dan Darial Boğazı üzerinden Tiflis'e giden Gürcistan Askeri Otoyolu'dur.

"Derbent", Farsça' da "Dar Kapı" anlamına gelen Dar-i band' dan gelir. Arnavut Kapısı olarak da bilinirdi.

"Daryal", Farsça'da "Alan Kapısı" anlamına gelen Dar-i Alan' dan gelir. Kafkas Kapısı olarak da bilinirdi.

"Lezginka", Kafkas halkları arasında uzun zamandır popüler olan canlı bir Kafkas halk dansıdır. En az 1839'dan beri bilinmektedir. Bu dansın kökeni hakkındaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. Dansın doğduğu yerin Kafkas Dağları olduğu kesindir. "Lezginka" isminin 1958 yılında Lezginka Dans Topluluğu'nun kurucuları, Lezgi kültür adamları tarafından ortaya atıldığı teorisi yanlıştır. 20. yüzyılın başlarına kadar Dağıstan'ın tüm halkları-na Lezgi deniyordu. Dansın adı muhtemelen buradan geliyor. Dans, büyük olasılıkla Rus ordusunun Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmek için yürüttüğü askeri harekâtlar olan Kafkas Savaşı (1817-1864) sırasında ortaya çıkmıştır.

Dans, 1935 yılında Londra'da düzenlenen Dünya Halk Dansları Festiva-li'nde, Z. Paliashvili Tiflis Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'ndan dansçılar Iliko Sukhishvili ve eşi dansçı Nino Ramishvili tarafından sahnelenerek popüler-lik kazanmıştır. Lezginka'nın Gürcü versiyonu olan Lekuri, Gürcü yönetmen Rezo Chkheidze'nin ünlü "Askerin Babası" (1964) filminde sahnelenmiştir. Klasik Lezginka ve Lezginka'nın Azerbaycan versiyonu Gaytagı, Azerbaycan'da popülerdir. Ermeniler, Kafkasya'da Çerkes paltosu (çoha) giymeyen veya Lezginka dansı yapmayan tek halktır.

Çerkeska, Kafkas halklarının giydiği bir dış giyim türüdür. Çerkesler, Ruslarla ilk temas kuran Kafkas halkları oldukları için, Çerkeska, erkek dış giyiminin Rusça adıdır. Her etnik grubun çerkeska için kendine özgü bir adı vardır. Çoha, Türk adıdır. Gürcüler bu giysiye çoha, Azeriler ise çuha derler.

4. yüzyıla kadar Derbent ve Güney Dağıstan'ın bir kısmı Kafkas Arnavutluk'u devletinin bir parçasıydı. Daha sonra, Arapların gelişinden önce, bu topraklar Pers Sasani İmparatorluğu tarafından fethedildi.

7. yüzyılın ortalarından itibaren Güney Dağıstan, Arap Halifeliği' nin (640-1055) kontrolü altına girdi. Halifeliğin Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya'da yükselişinin ardından putperestlik yavaş yavaş ortadan kalktı. Hristiyanlık Gürcistan ve Ermenistan'a yayıldı. Hristiyan devletler Gürcüleri ve Ermenileri destekledi. Araplar ve Türkler onları İslam'a geçmeye zorlamadı. Gürcüler ve Ermeniler inançlarını, kiliseleri ve feodal beyleri ise topraklarını korudu. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya halkları gönüllü olarak İslam'a geçti.

642'de Araplar Nahçıvan' a girdiler ve ardından Azerbaycan topraklarının tamamından Derbent' e neredeyse hiç direnmeden girdiler. Yerel Pers Sasani valileri İslam'a geçtiler ve yeni otoritelerin koruması altına girdiler. İslam, 7. yüzyılda Kafkas Arnavutluk'una yayılmaya başladı. Arnavutluk hükümdarı Cavanşir, bölgenin İslamlaştırılmasına ilk başlayan kişi oldu. 9. yüzyılda, başkentleri Şamahı ve Bakü olan İslami Şirvanşahlar Hanedanlığı (861-1538) ortaya çıktı. Tarihin çeşitli dönemlerinde Şirvanşahların gücü komşu bölgeler olan Arran ve Derbent'e de yayıldı. 10. yüzyılda, başkenti Gence olan İslami Şeddadiler Hanedanlığı (951-1136) ortaya çıktı. Şirvanşahlar ve Şeddadiler Arap kökenliydi, ancak kendilerini Sasanilerin torunları olarak görüyorlardı. 11. yüzyılda Selçuklu Türkleri gelene kadar bu toprakları yönettiler. Güney Azerbaycan'da Şeddadiler, iktidarı İldegizliler Türk devletine (1136-1225) bıraktı. Böylece Azerbaycan'da Hristiyan Arnavutlar Ermenileşti, Farsça ve Türkçe konuşan kabileler İslam'a geçti. Ancak ateşe tapanlar, Hristiyanlar ve Müslümanların yanı sıra Tengriciler de vardı. Güney Dağıstan İslamlaştırılmış, ancak Dağıstan'ın geri kalanı 10. yüzyılın sonuna kadar Hazar-Tengricilerin kontrolü altında kalmıştır.

Hazar Türkleri ile Müslüman Araplar arasında sürekli savaşlar yaşanmıştır. 740 yılında, iktidardaki Hazarlar Budizm'i benimsemiş ve kendilerini güney-de Türkler (Tengriçilik), yerel putperestler ve Müslümanlarla çevrili bulmuşlardır.

921'den itibaren Türkler arasında kitlesel bir İslamlaşma başlamıştır. Nihayetinde, 10. yüzyılın sonunda Hazar Türkleri tarih sahnesinden silinmiş, önce Oğuz Türklerine, ardından da İslam'ı kabul eden Kıpçak Türklerine yer açmışlardır.

9. yüzyılın ortalarında, Tabasaran, Kura, Ahti, Rutul ve Tsahur gibi Güney Dağıstan'ın bazı bölgeleri Şirvanşahların etkisi altındaydı. Derbent Emirliği de kuruldu. O dönemde Kumuk Şamhalat' ı yalnızca Lakia' dan oluşuyordu.

Referans

Şirvanşahlar Devleti veya **Şirvan Devleti** (861-1538), tarihî literatürde genellikle hükümdarının unvanıyla anılır. Bu devlet, eski Arran' ı (Kafkas Arnavutluk'u),

Derbent şehrini ve Güney Dağıstan'ın bir bölümünü kapsıyordu. Başkentleri Şamahı, ardından Bakü idi. Nüfus: Araplar, Farsça ve Türkçe konuşan kabileler ve bazı Dağıstanlılar.

Derbent Emirliği (735-1075). *Derbent' ten güneyde Samur Nehri'ne kadar Hazar topraklarını kapsıyordu. Başkent: Derbent. Nüfus: Araplar, Türkler ve Kafkas halkları.*

Bilindiği üzere Dağıstan'daki birçok yer adı, bölgedeki Türk boylarının varlığı nedeniyle Türk kökenlidir. Hazarboyu Dağıstan nüfusunun Türkleşme süreci 10. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın başlarına kadar devam etti. 968/969'da Oğuzlar, Oğuzların bir parçası olan Peçenekler, Novgorod Prensi ve Kiev Büyük Prensi Vsevolod İgoreviç (920-972) ile ittifak kurarak Hazar Kağanlığı' nı yendiler. Birçok Oğuz Hazar ordusunda görev yapmış olduğundan eski Hazar topraklarını kolayca ele geçirdiler. Hazar Türk boyları Oğuz halkının bir parçası haline geldi. Oğuzlar ve Dağıstan halklarının ataları ya-kın ve çeşitli temaslara sahipti. Oğuzlar, Sarir hükümdarlarının ordusunun büyük kısmını oluşturuyordu. Sarir halkları arasında Oğuzlar büyük bir kesimi oluşturuyordu. Bir Avar köyünün eski sakinleri, Hunzak bölgesinde Tanusi köyünün hükümdarı Surakat zamanında Oğuz Han'ın torunları yaşamış ve çevredeki topraklara sahip olmuşlardı. Hunzak sözlü geleneğine göre, Uğizilal' in tuhum' u (boyu) nutsal vergisinden muafı. Tuhum'un kurucusu Tarhan'dı (vergiden muaf). Oğuzlar, tarhanlar olarak adlandırılan feodal beylerden oluşan bir toplumsal tabaka oluşturuyordu. Askerlik hizmeti karşılığında Oğuzlar, Hunzak bölgesindeki Ahar Dağı yakınlarında toprak parçalarıyla ödüllendiriliyordu. Efsaneye göre, Hunzak bölgesindeki Tsada köyünü de onlar kurmuştu. Avar boyunun adı olan Ughuzilal (Oğuz), birçok Avar tarihi şarkısında geçmektedir. Oğuzların anısı, "ug'uzillal parlu" (Oğuzlar geliyor) ifadesinde korunmaktadır. Ahti ilçesine bağlı Ahti köyünde bir Oğuzrin surar mezarlığı (Oğuz mezarları) vardı. Ayrıca, Dağıstan'daki Padar, Karadağlı, Kayakent, Oğuzer ve Karaman köylerinin ve Kaytag ilçesinin adları, aynı adı taşıyan Oğuz boylarına işaret eder.

Selçuklu Oğuz Türkleri güneyden Derbent'e ulaştılar. Derbent kapılarının "Kırkhlyar-kapı", "Bayat-kapı" ve "Türkmen kapı" adları, Bayat bir Oğuz boyunun adı olduğu için Oğuz adlarıdır. 985-986 yıllarında, Hazar ve Oğuz Kağanlarına hizmet eden askeri lider Selçuk Bey ve bazı Oğuzlar İslam'ı kabul etti ve Türkmen olarak anılmaya başladılar. Putperest Oğuzlar ve Kıpçaklar onlara karşı savaşmaya başladı. Kuzey Kafkasya'dan gelen Oğuzların bir kısmı da güneye göç etti, bazıları Avrupa'ya gitti ve bazıları Dağıstan'ın yerel halkıyla melezleşti.

1040'larda Kıpçaklar Kuzey Kafkasya'ya gelerek Oğuzları geri püskürttüler. Dağıstan, Gürcistan ve Azerbaycan tarihinde önemli bir rol oynadılar.

1249'da Cengiziler, Transkafkasya'yı ve Derbent şehrini ele geçirdi. Güney Kafkasya toprakları Hulagü İmparatorluğu'nun, Kuzey Kafkasya toprakları ise Altın Orda' nın parçası oldu.

12. yüzyılda Asya bozkırlarında Moğol ulusu yoktu. Sadece farklı kabilelere ayrılmış Türkler ve Proto-Moğollar (Kitan halkı) vardı. Temuçin onları Moğolistan olarak bilinen tek bir devlette birleştirdi. "Moğol" kelimesi, bir Tatar boyu olan Mengu kabilesinin adından gelir. Cengiz Han'ın ataları bu kabileden gelmektedir. Cengiz Han'ın Türkçe yazışmalar yaptığı bilinmektedir. Hükümdarlara yazdığı mektuplar ve torunlarına gönderdiği mesajlar Türkçe yazılmıştır.

"Cengiz" kelimesinin kökenine gelince, bazıları kelimenin Türkçe kökenli olduğunu ve "deniz" anlamına gelen Türkçe "tengiz" kelimesinden türediğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla Cengiz Han, "deniz hanı", "denizin efendisi" veya "evrenin efendisi" anlamına gelir.

12. yüzyılda, etnokültürel senteze dayalı bir Türk-Moğol geleneği ortaya çıkmıştır. Büyük Moğol İmparatorluğu'nun resmi dilleri Farsça ve Türkçeydi. Din, gökyüzü tanrısı Tengri'ye (Tanrı) tapınma olan Tengricilik'ti. Bu gelenek hızla batıya ve Kuzey Hindistan'a yayıldı. Seçkinler arasında Türkçe hakimdi. 1220 ile 1250 yılları arasında Türkler İslam'ı kabul ettiler. Bazı Türkler ve proto-Moğollar Tengricilik'te kalıp Budizm'e geçtiler. Çinlilerle melezleştiler ve yüzyıllar sonra günümüz Moğol halkı ve dili ortaya çıktı.

Referans

Cengiz Han İmparatorluğu (Moğol İmparatorluğu 1206-1294), *Cengiz Han ve haleflerinin fetihleri sonucunda kurulan ve Doğu Avrupa'dan Japonya Denizi'ne, Novgorod' dan (Rusya) Güneydoğu Asya'ya kadar uzanan toprakları kapsayan bir devlettir.*

İmparatorluğun 1269'da dağılmasıyla şu devletler kuruldu: Yuan İmparatorluğu, Cuci Ulusu (Altın Orda), İlhanlılar ve Çağatay Ulusu.

Kubilay Han, 18 Aralık 1271'de bir imparatorluk fermanı yayınlayarak kral-lığına Büyük Yuan (Dai Yuan veya Dai On Ulus) adını verdi ve Yuan Hanedanlığı'nı kurdu. Başkenti Hanbalık (Pekin) idi. Yuan İmparatorluğu (1271-1368), Çin ve Moğolistan'daki toprakları işgal etti. Kubilay Han, Budizm'i himaye etti. İmparatorluk, Çin isyanı (1351-1368 yılları arasında Türk hanedanına karşı yapılan bir Çin ayaklanması) sonucunda yıkıldı. Kuzey Yuan Kağanlığı, Çin Seddi'nin arkasında 20 yıl daha varlığını sürdürdü. Daha sonra, Cengiz soyundan gelenler tarafından yönetimi yeniden kurmak için birkaç girişimde bulunuldu, ancak bunlar başarısız oldu.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra, Cengizilerin kontrolündeki topraklar dört oğlu arasında paylaştırıldı. Böylece, acımasız bir fetih politikası izleyen bağımsız hükümdarların yönettiği dört ulus ortaya çıktı. Azerbaycan ve Dağıstan, Cengiz Han'ın soyundan gelen Cuci Hanedanı tarafından yönetilen Altın Orda ulusuna dahil edildi. 13. ve 14. yüzyıllarda Azerbaycan ve Dağıstan toprakları, Altın Orda hanları

ile Hulagü Hanedanı arasında askeri harekâtların arenasıydı. Bu mücadelenin amacı, Mugan, Mil ve Şirvan bozkırlarının verimli topraklarını ve uçsuz bucaksız otlaklarını ele geçirmektir. Altın Orda, 1262, 1265, 1288, 1290, 1318 ve 1357 yıllarında Azerbaycan'a seferler düzenledi. Askeri kamplar çoğunlukla günümüz Azerbaycan topraklarındaki Mugan ovasında kuruldu. Bu, Çormagan, Olcaytu ve Hülagu dönemlerinde gerçekleşti. 1386'nın başlarında, Altın Orda Hanı Toktamış ve Orta Asya'da büyük bir feodal devletin hükümdarı olan Timur (1370-1405) arasında savaşlar başladı. Timur Azerbaycan'ı işgal etti. Timur'un ordusu kışlama alanı olarak Mugan' ı seçti. 1395'te Timur (Timurlenk), Toktamış'ın ordusunu Terek Nehri kıyısında bozguna uğrattı.

15. yüzyılda Kazikumuk Şamhalat' ı, Dağıstan'ın en büyük İslami ve siyasi merkezi haline geldi. 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına kadar Kuzey Kafkasya, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı.

1636'dan 1717'ye kadar Dağıstan Vilayeti, bugünkü Dağıstan Cumhuriyeti topraklarında, Safevi İmparatorluğu sınırları içinde yer alıyordu. Derbent de dahil olmak üzere Güney Dağıstan, Safevi hanedanı mensupları tarafından yönetiliyordu. Dağıstan'ın kuzey ve batı bölgelerinde, Safevi egemenliği altındaki yerel hanedanlar tarafından yönetilen Dağıstan feodal toprakları vardı. Bu hükümdarlar arasında önemli isimler Kazikumuk Şamhallığı ve Kaytag Utsmiystvo' suydu. En kuzeydeki Hanlık olan Endirey Hanlığı, Terek' in güneyinde yer alıyordu.

Referans

Kazikumuk Şamhallığı (8.-17. yüzyıllar). *Dağıstan topraklarında varlığını sürdürdü. Başkenti Kumuk'tur. Nüfus: Araplar, Türkler ve Dağıstanlılar. "Şamhal" terimi hala tartışmalıdır. Çeşitli akademisyenler kendi versiyonlarını öne sürmüştür. Daha ikna edici bir versiyon ise Derbent-Name kroniğ-in-de bulunmaktadır. Buna göre, 8. yüzyılda Arap istilası sırasında Şahbal böl-genin hükümdarı olarak atanmıştır. Daha sonra "şamhal" olarak telaffuz edilmiştir. Çopan Bek Tarkovski' nin (1567-1589 yılları arasında Tarkov Şamhalatı hükümdarı Çopan ibn Buday) talimatıyla, Kumuk tarihçi Avabi Muhammed Aktaş el-Endiravi Derbent-Name'yi Türkçe hazırlamıştır. Dağıstan Valisi Çopan Bek Tarkovski'nin kız kardeşi Sultan Ağa Hatun, Safevi Şahı I. Tahmasb' ın (1524-1596) karısıydı.*

Kaytag Utsmiystvo veya Utsmi-Dargo, 6. yüzyıldan 1820'ye kadar bugünkü Kaytag ve Dahadayevsky ilçeleri ile Dağıstan'ın Sergokalinsky, Derbentsky ve Kayakentsky ilçelerinin bazı kısımlarında varlığını sürdürdü. Utsmiystvo' nun başkentleri Kala-koreyş, Mecalis ve Başlı idi. Nüfusu Araplar, Kaytaglar (Azerbaycan etnik grubu), Terekem (Azerbaycan etnik grubu, Karapapahların bir diğer adı), Kumuklar ve Darginlerden oluşuyordu. Arapça versiyonuna göre "utsmiy" unvanı, Arapça' da seçkin anlamına gelen ismi kelimesinden türemiştir. Daha sonra usmiy, ardından da utsmiy olarak telaffuz edildi.

Endirey Hanlığı, 17. yüzyılın başlarından 1827'ye kadar Terek ve Sulak nehirleri arasındaki bölgede varlığını sürdürdü. Kumuk Şamhal Hanedanı'nın temsilcisi olan Sultan Endireyli Mahmud tarafından kurulmuştur. Mahmud, kardeşi Tarki Şamhalı ile ittifak kurarak 1605 yılında Karaman Muharebesi'nde (Dağıstan'ın Karaman Ovası) Rus ordusunu yenmiştir. Sultan Mahmud, Endirey Hanlığı' nı bir tampon devlet olarak kurarak Rus yayılmasını 208 yıl boyunca durdurmuştur. Başkenti Endirey' dir (Dağıstan'ın Hasavyurt Bölgesi'nde bir köy). Nüfus: Kumuklar.

1730'dan itibaren Dağıstan, Azerbaycan Türk hanedanlıkları olan Afşar ve Kaçar devletlerinin bir parçasıydı.

1801'de Gürcistan ve 1803'te Avar Hanlığı gönüllü olarak Rusya'nın bir parçası oldu. Kafkasya'nın bazı halkları, yani Abhazlar, Osetler ve bazı Kabardeyler de gönüllü olarak Rus vatandaşlığını kabul ettiler. Kafkasya halklarının çoğu Osmanlı ve Kaçar etkisi altında kaldı.

1813'te, Rus-Kacar Savaşı'nın (1804-1813) ardından, Dağıstan, Gürcistan, Ermenistan ve günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti'ni Rus İmparatorluğu'na bırakan Gülistan Antlaşması imzalandı. Kaçarların ayrılmasının ardından Rusya, Kuzey Kafkasya'yı Rus İmparatorluğu'na ilhak etmek amacıyla Kafkas Savaşı'nı (1817-1864) başlattı. Kuzey Kafkasya halkları Rus birliklerine karşı sert bir direniş gösterdi. Başlıca askeri harekâtlar Çerkesya, Dağıstan ve Çeçenistan'da gerçekleşti. 1825'te Kabardey Rusya'ya ilhak edildi ve Çerkeslerin (Adıge) direnişi kırıldı. Böylece savaşın ilk aktif aşaması sona erdi. Ancak daha sonra Kaçarlar ve Osmanlılar dağlıların yardımına koştı. Rus-Kacar (1826-1828) ve Rus-Osmanlı (1828-1829) savaşları Rus zaferiyle sonuçlandı.

1556'da Astrahan Hanlığı' nın (1459-1556) ilhak edilmesinin ardından Rus nüfuzu Kafkasya'ya yayıldı. Rus çarları Kafkasya'yı hayal etmeye başladı. Günümüz Dağıstan topraklarına, yani Hazar Kağanlığı' na karşı ilk sefer, 913 yılında Kiev Prensi İgor tarafından gerçekleştirildi. Hazarlar saldırıyı püskürttü. Kiev Prensi Svyatoslav İgoreviç' in ikinci seferi ise Kağanlık' ın yıkılmasıyla sonuçlandı. Bu sözde seferler toprak ele geçirmeyi değil, yağmacılığı amaçlıydı.

1594'te Ruslar, birliklerini Astrahan' dan Dağıstan'a gönderdiler. Tarki Şamhalatlığı' nın başkenti Tarki şehrini ele geçirdiler. Avarlar (kan davalarını ve kabileler arası çekişmeleri geçici olarak bir kenara bırakarak) ve Şamhal ordusu Rusları püskürttü. 1604'te Ruslar Dağıstan'a büyük bir birlik göndererek Tarki' yi geri aldılar. 1605'te Osmanlılar, dağlılara yardım etmek için bir askeri birlik gönderdi ve bu birlik Rusları tekrar geri püskürttü. 1668'de Rusya'da bir köylü ayaklanmasına öncülük eden Stepan Razin, Derbent' e (Dağıstan), Bakü ve Şamahı' ya (Azerbaycan) ve Reş' e (İran) saldırdı ve geçici olarak ele geçirdi.

18. yüzyılın başlarından itibaren bölgenin Ruslaştırılması süreci başladı. Büyük Petro, aynı inançtaki Rusları ve Hristiyanları, özellikle Ermenileri ve Gürcüleri, kuzeyde Astrahan' dan başlayarak Derbent, Bakü, Lenkeran, Gilan ve Mazenderan' a kadar Hazar bölgesine yerleştirdi. Böylece 1701'de Ermeniler, "ağır Pers boyunduruğundan" kurtulmak için Rusya'ya başvurdu. Rusya bu teklifi 1702'de kabul etti. Bu dönemden itibaren, Gürcülere ve Ermenilere yardım sağlarken, batı kıyılarını ve güney Hazar Denizi'ni ele geçirme hazırlıkları başladı.

Sonra olaylar şöyle gelişti: Doğu Kafkasya dağlıları, Safevilere (Şiiilere karşı Sünniler) karşı ayaklandı. Osmanlı İmparatorluğu dağlıları destekledi. 1707'de Hacı Davud liderliğindeki isyancılar, Şirvan beylerbeyi' nin ikametgahı olan Şamahı' yı ele geçirip yağmaladılar. 1712'de isyancılar Şamahı' yı ikinci kez yağmaladılar ve Rus tüccarlar da soyuldu. 1721'de isyancılar Şamahı' yı tekrar yağmaladılar ve tüm Şii nüfusunu katlettiler. Ermeniler, Yahudiler ve yabancılara dokunmadılar. Ancak 300 Rus tüccar soyuldu ve öldürüldü. 1722'de dağlılar tarafından Şamahı' nın yağmalanması sırasında Rus tüccarlarının yağmalanması, Rus hükümetine İran işlerine müdahale etmek ve isyancılara karşı Şah'a yardım teklif etmek için bir bahane verdi. Sonraki tüm askeri eylemler açık bir savaştan ziyade isyancıların iyiliksever (İran'a karşı) bastırılması kisvesi altında yürütüldü. 1722-1723'te Rus ordusu ve donanması, Safevi devletine ait olan Doğu Transkafkasya ve Dağıstan'ı işgal etti. Aynı yıl, 1722'de Afganlar da Safevi devletini işgal ederek sekiz aylık bir kuşatmanın ardından başkent İsfahan'ı ele geçirdiler. Şah Sultan Hüseyin, iktidarı Afgan lider Mahmud' a devretti ve Mir Mahmud kendini İran Şahı ilan etti. Yetkisi, Yezd hariç, doğu, güney ve İran'ın iç kısımlarının önemli bir bölümüne yayılmıştı. Şah'ın oğlu II. Tahmasb, kuzeybatıya (atalarının vatanı Tebriz'e) taşındı ve burada meşru Şah olarak tanındı. Güney Azerbaycan, Gilan ve Mazenderan ona boyun eğdi. Devletin bu şekilde dağılmasının ardından, 1723 baharında Osmanlı İmparatorluğu Safevi İmparatorluğu'na savaş başlattı. II. Tahmasb, Rusya ile bir ittifak yapmak üzere elçi İsmail Bey'i St. Petersburg'a gönderdi ve bu ittifak uyarınca Büyük Petro, Afganların ülkeden çıkarılmasına yardım sözü verdi. 1723'te İran ve Rusya, İran'ın Derbent ve Bakü'nün yanı sıra Gilan, Mazenderan ve Astrabad' ı (şimdiki İran'ın Gülistan Eyaleti, Gorgan) Rusya'ya devrettiği bir anlaşma imzaladılar. Rusya, II. Tahmasb' a düşmanlarına karşı mücadelesinde yardım sözü verdi. Rus birlikleri Reşt' e girdi ancak yardımda bulunmadı. 1729'da iktidara gelen Nadir Şah, Afganları kovdu ve Safevi devletinin halefi olan Afşar Devleti'ni kurdu. Nadir Şah, Kafkasya toprakları için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş açtı ve Dağıstan'a iki sefer düzenledi. Ruslar ise 1736'da daha önce ele geçirdikleri toprakları terk etmek zorunda kaldılar.

Hacı Davud (1680-1736) isyanına dönelim. Hacı Davud Müşkürski, bazı Lezgi yazarlar tarafından aktif olarak "Lezgistan savaşçısı" olarak kullanılmaktadır. Kendisi, Safevilere karşı Lezgi ulusal kurtuluş hareketinin lideri olarak tasvir edilir. Müşkür ilçesinin yerlisi olan Davud, Mekke'yi ziyaret ettikten sonra ismine "hacı" unvanını

ekledi. Kendini bey ilan etti ve Kafkasya ile Dağıstan'ı Şiilerden arındırmak için bir hareket başlattı. Kaytag utsmisi, Kazikumuh hükümdarı Ahmed Han, İlisu Sultanlığı hükümdarı Surhay Han, Ali Sultan Tsahurski ve İbrahim Kutkaşenski de ona katıldı. Rus Pers seferine katılan Alman asıllı Rus subayı, coğrafyacı ve etnograf Johann Gustav Gerber (1690-1734), bu olaylara tanıklık etti. Şöyle yazdı: "İsyancı Han Daud-bek, Müşkür' dan gelen basit bir soydan geliyordu; Daud veya Davut adında, ama çok zekâlıydı. Hacı Davud, Şirvan'da bağımsız bir Sünni devleti kurmaya çalıştı. Gerber, Müşkür' ü Türkçe konuşan Sünnilerin yaşadığı bir bölge olarak tanımlıyor. Müşkür, Hazar Denizi'nin batı kıyısında, kuzeydoğu Azerbaycan ve güneydoğu Dağıstan'da bulunan tarihi bir bölgeydi. Eski adı, bölgede yaşayan ve Maskutlar olarak bilinen Maskitler' den (İskitler) adını alan Maskut' tu. Hacı Davud, Azerbaycan'ın Haçmaz bölgesindeki Dedeli (aslen Arabdede' li) köyünde doğdu. Köyden ilk olarak 18. yüzyılda bahsedildi. 1857 tarihli Kafkas Takvimi'ne göre Dedeli, Tatarca veya kendi deyimleriyle Azerice konuşan Sünni Tatarlar tarafından meskundu. 1879'da N.K. Zeidlitz editörlüğünde yayınlanan 1873 tarihli bilgilere göre, "Zerda-gül-bulak kaynağının yakınında, Kusar-çay Nehri'nin sol kıyısında" 37 hane ve 266 Sünni Tatar veya Azeri yaşıyordu. Bazı araştırmacılar, Hacı Davud'un ata köyünün Dağıstan'ın Ahtinsky Bölgesi'ndeki Caba köyü olduğuna inanıyor. Köyde Lezgiler yaşadığı için bu versiyonun uydurma olduğunu düşünüyoruz.

Referans

Kuşarçay, Azerbaycan'ın Kusar Bölgesi'nin en büyük nehridir. Bazardüzü Dağları'ndan başlayıp Hazar Denizi'ne dökülür. Haçmaz Bölgesi'nde aynı adı taşıyan bir köy ve Azerbaycan'ın Gusar Bölgesi'nde Gusar adında bir şehir bulunmaktadır.

Gusar, aslen Ksar olarak adlandırılıyordu. Oxford Özlü Dünya Yer Adları Sözlüğü' ne göre, bu kelime Lezgice "kas" (insan) kelimesinden türemiştir. Rus Kafkas bilimci Karl Hahn' a (1848-1925) göre ise, isim Farsça "küh" (dağ) kelimesinden ve "Kyukhsar" (dağlık) anlamına gelen "sar" ekinden türemiştir ki bu daha akla yatkındır. Başlangıçta, Rus İmparatorluğu'nun Ayrı Kafkas Kolordusu' nun bazı birlikleri burada konuşlanmıştı. Gusar her zaman Ruslar, Yahudiler, Lezgiler (Kurinyalılar) ve Azeriler (Aderbeijan Tatarları) için bir ikamet yeri olmuştur. Önemli sayıda Yahudi sonralar Guba' ya taşınmıştır. 1897 nüfus sayımına (Rus İmparatorluğu'nun ilk genel nüfus sayımı) göre Kusar' da 1.595 kişi yaşıyordu; bunların 936'sı Ortodoks, 361'i Müslüman ve 211'i Yahudi'ydi.

1920 yılına kadar nüfusun çoğunluğunu Ruslar oluşturuyordu.

1921 Azerbaycan nüfus sayımına göre, nüfusun %32,1'ini Ruslar, %28,3'ünü Lezgiler, %27,6'sını Azeriler, %3,6'sını Farslar ve %2,0'sini Dağ Yahudileri oluşturuyordu.

Bugün Gusar bölgesi nüfusunun %90'ından fazlası Lezgiler ve %9'undan fazlası Azerilerdir.

Siyasi hedeflerine ulaşmak için Hacı Davud, Ruslardan yardım istedi, ancak reddedildi. Ancak Safevi Devleti'ndeki iç karışıklıklar, ona Şamahı, Erdebil ve hatta Tebriz'e engelsiz saldırma fırsatı verdi. Osmanlı İmparatorluğu, 1514'ten itibaren Sünniler ve Şiiler arasında, yani Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasında sürekli savaşlar yaşandığı için, Davud'un eylemlerini tam olarak destekledi. Bu dönemde Osmanlılar Viyana'yı üç kez kuşattı. Safevilerin ilerleyişi kuşatmaları sona erdirdi. Osmanlılar Avrupa'yı fethedemedi ve Safeviler Kandahar'ın (Afganistan) ötesine geçemediler.

1728'de Hacı Davud, dört oğlu, iki erkek kardeşi ve yakın arkadaşları da dahil olmak üzere ailesiyle birlikte Gence'ye çağrıldı. Hepsi gözaltına alındı ve Osmanlı İmparatorluğu'na sürüldü. Bir rivayete göre, Osmanlı valisiyle müzakereler yapmak için, bir başka rivayete göre bir düğün için geldiği iddia edildi. Bağımsızlık ve itaatsizlik arzusunun Osmanlı yetkililerini endişelendirmiş olması muhtemeldir. Ancak şu soru akla geliyor: Neden görevden alınmadı da tüm ailesi ve maiyetiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na gönderildi?

Ancak bir başka rivayete göre, Nadir Şah İran'da iktidara geldikten sonra Afganları, Kürtleri, Türkmenleri ve diğerlerini yatıştırdıktan sonra Rusların işgal altındaki toprakları terk etmesini talep etti. Ruslar Hacı Davud'u desteklemedi ve onu bir isyancı olarak gördü. Bu, Hacı Davud'un Nadir Şah'ın korkunç intikamıyla karşı karşıya olduğunu gösteriyordu. Bu nedenle kendisi ve maiyeti Osmanlı İmparatorluğu'na götürüldü.

Hacı Davud'un korkuları doğru çıktı. Nadir Şah daha sonra 1734, 1736, 1741 ve 1745'te Dağıstan'a karşı dört kanlı sefer düzenledi. Kazı-Kumuk hükümdarı I. Surhay han, 1741'de Kazı-Kumuk yakınlarındaki savaşlarda yenildi ve teslim oldu. Derbent' te esir tutuldu ve 1748'de öldü. Kaytag, Tabasaran, Mehtuli ve Tarki hükümdarları Nadir Şah'a boyun eğdi.

Hacı Davud, Dağıstan'daki Lezgi topraklarını yöneten bir Lezgi hükümdarı olarak sıklıkla anılır. Bazı "âlimler", onun aslen Lezgi olduğunu iddia eder. Ancak, Lezgistan' daki tüm toprak sahiplerinin, etnik kökenlerine bakılmaksızın, Lezgi hükümdarı olarak listelendiği unutulmamalıdır. Hacı Davud'un kökenleri etrafındaki karışıklığa gelince, birkaç önemli örnek vereceğim. Bu arada, Lezgi yazarlar da Feteli Han'ın soylu bir Lezgi ailesinden geldiğini ve çoğu Lezgi gibi Sünni olduğunu yazarlar. Babasının adı Lezgi Ahmet'tir. Ancak, 19. yüzyıl Rus edebiyatında da benzer versiyonlar bulunur ve Kuba hanlarının yerel kökenli olduğu iddia edilir. 1836 tarihli "Kafkasya Ötesindeki Rus Topraklarının İncelenmesi" ne göre, son Kuba hanlarının kurucusu Lezgi-Ahmed' dir. Bu versiyon henüz doğrulanmamıştır. Herkes Dağıstan'ın tamamının, özellikle de bugünkü Dağıstan'ın orta ve güney kesimlerinin

eskiden Lezgistan olarak adlandırıldığını bilir. Dağıstan'ın tüm halklarına Lezgi denirdi. Bu dönemde Azerbaycanlı şair ve aşık Lezgi Ahmet (18. yüzyıl) yaşamış ve çalışmıştır. 1741 veya 1742'de Derbent' te aşık Heste Kasum (1680'ler-1760'lar) ile tanıştı. Doğrulanmamış bir versiyona göre, aşık yarışması (bilmece şiirleri (deyişme)) Nadir Şah tarafından bizzat organize edildi. Aşık Lezgi Ahmet, Azerbaycan Türkleri tarafından kurulan Kuruş köyünde doğdu. Aşık Ahmet aslen Lezgistanlıydı. Dolayısıyla adı Aşık Lezgi Ahmet olabilirdi veya gerçekten bir Lezgi de olabilirdi. Örneğin, Aşık Feteli Velikentski (17. yüzyıl sonu - 18. yüzyıl başı) Kaytag kazasının Velikent köyündendi (şimdi Derbent kazasının Velikent köyü). Aşık Halid Karadağlı (1822 - 1875) Karadağlı köyündendi (şimdi Derbent kazasının Karadağlı köyü). Hepsi Dağıstanlı Azerbaycanlılardı ve Dağıstan âşık ekolünün temsilcileriydi.

Azerbaycanlılar söz konusu olduğunda da benzer bir eğilim gözlemlendi. 1900'lerde Ruslar, Azerbaycanlılara Kafkas Türkleri, Azerbaycanlı veya Azerbaycan Türkleri veya kısaca Müslüman diyorlardı. Kafkasya'daki birçok halk, Safeviler döneminde Azerbaycanlılara Kızılbaş, Kaçarlar döneminde ise Kacar diyordu. Safeviler, Afşarlar ve Kacarlar, günümüz İran'ını da içeren büyük imparatorlukların hükümdarlarıydı. Bu nedenle birçok tarihçi, yanlışlıkla veya bilerek bu imparatorluklara Pers adını vermiştir. Bu hanedanlar Azerbaycanlı ve Türk kökenliydi. Kumuklar, Laklar ve Darginler de Azerbaycanlılara "Kacar" diyorlardı. Avarlar, Andlar, Çamallar, Banuallar ve Arşinler arasında "Padar" (Oğuz Türk boyu) terimi, "Azerbaycanlı" etnonimiyle ilişkilendirilir. Laklar, Darginler, Avarlar ve Arşinler arasında Azerbaycanlılara verilen bir diğer isim ise Farsçada "hemşehri" anlamına gelen "Hamşari"dir.

Feteli Han (1736-1789), 1680-1810 yılları arasında Guba Hanlığı'nın hüküm-darıydı. Babası Hüseyin Ali Han'dan küçük bir tımar (Guba) devralan Feteli Han, Tabasaran, Derbent, Bakü ve Şirvan hanlıkları da dahil olmak üzere komşu Hazar topraklarını, Erdebil'e (Güney Azerbaycan, günümüzde İran sınırları içinde) kadar birleştirdi. 1736 yılında Guba Hanı Hüseyin Ali Han ve Kaytag Utsmiyi Ahmed Han'ın kızı Peri Cihanbike Utsmiyeva'nın oğlu olarak dünyaya geldi. Feteli Han, Kaytag Utsmiyi Emir Hamza'nın kız kardeşi Tutibika ile evliydi. Genel olarak Kaytaglar, Şamhallar ve Kuba Hanları arasında yakın aile bağları vardı. Guba Hanlığı, Azerbaycanlılar, Tatlar, Lezgiler ve Yahudilere ev sahipliği yapıyordu.

Referans

Tarihsel olarak, Guba şehrinin nüfusu ağırlıklı olarak Azerilerden oluşuyordu. 1873 verilerine göre, Guba' nın etnik yapısı şöyleydi: Azeriler %52,2, Yahudiler %45,3 ve Ruslar %1,9.

1897 verilerine göre, Guba ilçesinin etnik yapısı şöyleydi: Azeriler %38,3, Tatlar %25,3, Lezgiler %24,4, Yahudiler %2,2 ve Ruslar %1,4. Guba ilçesi, Guba, Deveçi, Gusar ve Haçmaz bölgelerini kapsıyordu. 2021 verilerine göre ise, Guba

ilçesinin etnik yapısı şöyleydi: Azeriler %79,22, Tatlar %9,10, Lezgiler %5,87, Yahudiler %2,2 ve Kınalıklılar %1,43. Kaytag topraklarında Kaytag halkı ve Savirler, Hunlar, Türkler, Hazarlar, Tatarlar, Yahudiler ve dağ Dargin topluluklarının (Gapş, Gank ve Muira) da eklenmesiyle Darginler gibi göçebe halkların kalıntıları yaşamıştır.

Guba Hanları hanedanı, tarihi literatürde soyu Kureyş Araplarına bağlanan Kaytag Utsmiysi'nin Mecalis kolundan gelmektedir. 17. yüzyıldan itibaren Rus kaynaklarında, Guba Hanları hanedanı veya Kaytag Utsmiysi'leri Kumukların hükümdarları olarak da görünmüş ve elçileri topraklarından "Kumuk ülkesi" olarak bahsetmiştir. 19. yüzyılda, Utsmiysi'lerin ve Kumukların dilleri Türkçe olarak anılmıştır. Kumuk dilinin bir lehçesine hâlâ Kaytag denmektedir.

Sonraki anlaşmazlıklar sonucunda, genç kol (Velikent, Yengikent) tüm eski Mecalis kolunu ortadan kaldırdı; genç Hüseyin Han ise üvey kardeşi tarafından kurtarılıp Tarkovski Şamhallığı'na götürüldü. Yetişkinliğe erişince Salyan'a (Azerbaycan) gitti ve yerel kadının kızıyla evlendi. Bu evlilikten, Guba Hanedanlığı'nın kurucusu olan Ahmed Han doğdu.

17. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar ünlü Rus bilim insanları ve etnograflar (P. Butkov, S. Bronevsky, Ivan Shopen, V. Bartold), Quba ve Derbent hükümdarlarının Karakaytaglar veya Kaytaglar olduğunu oybirliğiyle ileri sürmüşlerdir.

Ünlü Rus ve Sovyet tarihçi ve Rus Doğubilimleri Okulu'nun kurucusu V.V. Bartold (1869-1930), 1640 civarında "Bazı Kaytaglar, kabilelerinden ayrılarak Dağıstan'ın güneyindeki bölgelere yerleştiler. Yerleşimcilerin lideri Hüseyin Han, Salyan ve Guba'da kendine yeni bir beylik kurmayı başardı. Kaytagların bu kolundan, Guba ve Derbent hükümdarı Feth Ali Han doğdu." Hüseyin Han'ın Guba'yı ve han unvanını Safevi Şahı II. Safi Süleyman'dan (1666-1694 yılları arasında hüküm sürdü) aldığı güvenilir bir kaynaktan bilinmektedir.

1711'de Hacı Davud, Kuba Hanlığı'nı işgal etti, dönemin başkenti Hudat'ı ele geçirdi ve Şii Sultan Ahmed Han'ı öldürdü. Han yandaşları, Feteli Han'ın babası Hüseyinali Han'ı (Sultan Ahmed Han'ın oğlu) kurtarmayı başardılar.

Bugün Kaytag bölgesi, Dağıstan'da idari-bölgesel bir birimdir. Nüfus yaklaşık 39.000'dir. Darginler %91, Kumuklar ise %8'ini oluşturur. Bazı Kaytaglar Azerbaycan'a göç etmiş veya yerel Azeriler ve Kumuklarla melezleşmiştir. Günümüz Kaytag dili, Dargin dilinin bir kolu olarak kabul edilir. Türkçe konuşan Kaytaglardan geriye sadece bölgenin adı kalmıştır. Ancak Orta Çağ'da durum tamamen farklıydı. Topografik olarak Kaytag iki bölüme ayrılmıştı: Dağlık Kaytag veya Uzdeni ve düzlük bölge veya Terekeme. İlkinin sakinleri özgür insanlardı - Uzdeniler. Terekemliler ise üst sınıfa - beylere bağımlıydı. Kaytaglar Oğuz Türkleriydi. Bazı tarihçiler, 11. yüzyılda Selçuklu Türkleriyle birlikte geldiklerini yazar.

Referans

Terekeme Ovası, Yukarı ve Aşağı olmak üzere iki kısma ayrılmış tarihi ve coğrafi bir bölgedir. Toprakları günümüzde Dağıstan'ın Derbent, Kaytag, Kayakent ve Tabasaran bölgelerinin bir parçasıdır. Terekemen halkı, 16. yüzyılda Azerbaycan'dan göçebe çobanlar olan Azerbaycanlı bir etnik gruptur.

1890 verilerine göre Kaytag bölgesinin etnik yapısı şu şekildeydi: Darginler %37, Kaytaglar %26, Kumuklar %23, Terekemenler %9, Kubaçınler %4 ve Yahudiler %2. Kaytag Utsmiystvo 1820'de kaldırıldı. Daha önceki istatistikler mevcut değildir. Çeşitli kaynaklar karşılaştırıldığında, Kaytag halkının Türkçe konuşan ve Guba hanlarıyla akraba olduğu sonucuna varılabilir. Nüfusun çoğunluğu Türkçe konuşan Kaytaglar, Kumuklar ve Terekemelerden oluşuyordu. Darginler ve Dağ Yahudileri de bu gruba dahildi. Utsmiystvo'nun başkenti Kala-Koreyş köyüydü, ardından Urkarakh ve Mecalis geliyordu. Önemli köyler Başlı ve Yengikent' ti. Kala-Koreyş nüfusu, Utsmiler, ailesi ve sırdaşlarından oluşan birkaç yüz kişiden oluşuyordu ve %100 Türkçe konuşuyorlardı; yani ilk Kaytaglar onlardı. Darginler, Urkarakh' ın ana nüfusu. Mecalis, Başlı ve Yengikent nüfusunun çoğunluğu da Türkçe konuşuyordu.

Dağıstan'da, Kayı kabilesinin torunlarının yaşadığı iki bölge vardır: Kayakent ve Kaytag. İlki, kayi kelimesinden ve Türkçe kent (şehir, nüfus) kelimesinden türemiştir. İkincisi ise kayi kelimesinden ve Türkçe dag (dağ) kelimesinden türemiştir. Kayı, Osmanlı padişahları ve halifelerinin soyundan gelen yirmi dört kadim Oğuz boyundan biridir. Ritmi lezginkaya benzeyen "gaytagı" dansı Azerbaycan'da yaygın olarak bilinir. Bu dansın Kaytag yerleşimcileri tarafından yaratılmış olması muhtemeldir. 16. yüzyıla dayanan "kaytag" işlemesi de yaygın olarak bilinir.

Rus tarihinin en uzun savaşı Kafkas Savaşı'dır. Tarihçiler savaşın bitiş tarihi konusunda hemfikirdir, ancak kesin başlangıcını hâlâ belirleyememektedirler. Resmi tarih 1817-1864'tür. Bazıları 1801-1864 olarak yazar. Ancak Kafkas Savaşı aslında 1785'te başlamıştır. İlk kurtuluş hareketi (1785-1791), Kuzey Kafkasya'nın ilk imamı Şeyh Mansur (1760-1794) tarafından yönetilmiştir. Daha sonra düzenli olarak silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Dağlılar ve Çeçenler düzenli olarak Rus kalelerine ve köyelerine saldırdılar.

Ruslar, Kafkas dağlılarına karşı yaklaşık yarım yüzyıl boyunca neden savaş açtı? Farklı diller konuşan çok sayıda kabile, Rus müdahalesine direnmek için nasıl birleşti? Rusların durumunu hangi faktörler kötüleştirdi?

İlk olarak, bölgenin doğası Ruslar için sorunlar yarattı; dağlar ve ormanlar, dağlıların başarılı bir şekilde direnmesini sağladı.

İkinci olarak, Rus birlikleri ormanları, ekinleri ve tahıl rezervlerini yok ederek hayvanlara el koydu. Ardından isyancı köyleri yerle bir ettiler. Böylece direniş evrensel ve popüler bir karakter kazandı.

Üçüncü olarak, Müslümanlar gazavat ilan ettiler; kâfirlere karşı kutsal bir savaş. Müslüman ayaklanmasına Dağıstan imamı Gazi Muhammed (1795-1932), Gamzat Bey (1789-1834) ve Şeyh Şamil (1797-1871) önderlik etti. 1840'ların başlarında Dağıstan'da tek bir Rus askeri bile kalmamıştı.

Kafkas Savaşı sırasında Ruslar bölgede yardımcı dağ milis birlikleri kurdu: Nazran, Dağ, Oset, Samur, Tanaur, Şamhal, Çeçen, İnguş, Avar, Akuşin, Dağıstanlı, Car-Lezgi, Kazıkumukh ve diğerleri. 1850'lerin başlarında Dağıstan Düzensiz Alayı kuruldu. Başlangıçta tamamen Avarlardan oluşuyordu. Kan davası güden ve Muridizm'e karşı çıkan Avarlardı. Daha sonra alaya Ruslar, Gürcüler, Osetler ve diğer Kafkas milletlerinden temsilciler katılmaya başladı. Kazıkumuk, Kyure, Şamhal ve Mehtullin hanları Rusya'ya sadıktı ve milisleri de Rus birliklerinin seferlerine katıldı. Topraklarının coğrafi konumu ve Rus birlikleri yakınlarda olması Şamil'in intikamından korkma-dan hareket etmelerine olanak tanıyordu. Çeçen lider Bey Bulat Taymiyev ve müfrezesi, bazı Avarlar, özellikle de Hunzak ve Çuhlar, Rus tarafında savaştı.

Şamil Ruslara karşı silahlı direnişi neden sona erdirdi?

Öncelikle, Şamil, askeri komutanı ve naibi, yani 1840'tan 1851'e kadar fiilen sağ kolu olan Hacı Murad'ı (1818-1852) kaybetmişti. Avarlar Hacı Murad'ın komutasındaydı.

13 Ağustos 1834'te İmam Gamzat Bey, Avar hanları Ebu Nutsal ve Ummahan' ı öldürdü. Aynı yılın 19 Eylül'ünde ise Hacı Murad'ın ağabeyi Osman ve birkaç destekçisi Gamzat Bey' i öldürdü; Osman da çatışmada hayatını kaybetti. O tarihten itibaren Avar hanlarının üvey kardeşi Hacı Murat, Avarların lideri oldu. Bu olay, Avarları Mürid hareketinden uzaklaştırdı. Hacı Murat ve Avarlar Ruslara sığındı.

1836'da Ruslar, Ahmed Han Mehtulinski' yi Avarya hükümdarı olarak atadı ve onunla Hacı Murad arasında rekabet ve düşmanlık başladı. Hacı Murad tutuklandı, evi yıkıldı ve malları yağmalandı. Esaretten kaçmayı başardı ve 1840'ta Şamil'e katıldı.

Askeri aksilikler ve iç anlaşmazlıklar, Şamil ve naiplerini çaresiz bir adım atmaya zorladı. 1851'in sonlarında Hacı Murad, Tiflis'teki Ruslara kaçtı. Ailesinin tutuklandığı iddia edilirken, kendisi de askeri başarısızlıklarla suçlanarak Şamil'den kaçtı. Aslında, istihbarat toplamayı planlıyordu: askeri kuvvetler, yollar ve kaleler hakkında bilgi. Nisan 1852'de, Rusların kendisine karşı şüpheli tutumunu görünce dağlara kaçmaya çalıştı, ancak Azerbaycan'ın Gah bölgesi Oncalı köyü yakınlarındaki çatışmada öldü.

İkinci olarak, 1853'te Kırım Savaşı başladı ve Şamil, kendilerine katılmak üzere Osmanlı birliklerinin Transkafkasya'ya ilerlemesini bekledi. Ancak bu gerçekleşmedi ve daha fazla direniş boşunaydı.

Üçüncüsü, 1850'lerin sonlarına doğru Şamil'in bazı Çeçen naipleri -Yusuf Hacı Seferov ve Eski Hulhulinski- Ruslara sığındı. Böylece Çeçenistan'ın tamamı ve Dağıstan'ın birçok bölgesi fiilen kaybedildi. O zamana kadar halk, bitmek bilmeyen savaştan çoktan yorulmuştu. Çeçenler, Avarlar ve diğerleri, halklarını, köylerini ve topraklarını korumak için çabaladılar. Bu nedenlerle Şamil, askeri faaliyetleri durdurup maneviyata sarılmaya karar verdi. 7 Eylül 1859'da Şamil ve 400 müridi, Avar köyü Gunib'den indi. Tam teçhizatlı ve sancaklarını taşıyan müridler dağıldılar, tutuklanmadılar ve zulme maruz kalmadılar. Şamil, Kafkas Ordusu Başkomutanı (sonradan Kafkasya Valisi) Prens Baryatinsky tarafından karşılandı. Şamil Rusça bilmiyordu ve prens de Avarca bilmiyordu. Kumuk asıllı Albay Alibek Penzulayev tercümanlık yaptı. Müzakerelerin koşulları, diyalog ve hatta sözler bile bir sır olarak kaldı. Yaklaşık bir ay sonra Şamil, Harkov yakınlarındaki Çuguev (günümüzde Ukrayna şehridir) şehrinde Rus Çarı II. Aleksandr ile görüştü. Şamil'in tüm şartları kabul edildi ve ailesiyle birlikte Kafkasya'yı sonsuzadek terk etti. Çar, Şamil'e altın bir kılıç hediye etti. Her yerde saygıyla ve İmamlık'ın başı olarak karşılandı. Şamil oğlu Gazi Muhammed ile, St. Petersburg'da Çareviç Aleksandr'ın (geleceğin İmparatoru III. Aleksandr) düğününe konuk oldu. Şamil, 1871'de Medine şehrinde vefat etti.

Şamil'in milliyeti hakkında çeşitli teoriler vardır. Araştırmacılar, Şamil'in Muhammed Gazi ve Gamzat Bey gibi bir Avar olduğunu yazıyor. Ancak baba tarafından atası Amirhan adında bir Kumuk'tu. Şamil, evde aile üyeleriyle Kumukça konuşurdu. Kumuk uyruklu İmam Gazi Muhammed'in müridiydi. İkisi de Gimri köyünde doğmuştu. Köyün Avarca adı olan Genub, armut anlamına gelen "geni" kelimesinden gelir. Diğer versiyonlarda ise bu kelime, Kumukça bitki anlamına gelen "kymra" ve Türkçe otlak anlamına gelen "gemry" kelimeleriyle ilişkilendirilir. Şamil, Arapça, Avarca, Türkçe ve Kumukça bildiğini iddia ediyordu. Bir zamanlar kendisine "basit Tatar" demişti. O dönemde Rusya'da Kumuklar ve Azerilere Tatar deniyordu. Örneğin, Şamil Kaluga'da dokuz yıllık "sürgün"deyken yanında iki tercüman vardı. Biri Rusça'dan, diğeri Kumukça'dan. Kaluga'da, Arap ve Kumuk dillerini akıcı bir şekilde konuşan Albay Dmitriy Boguslavski, Şamil'i gizlice gözetliyodu. Çarlık hükümetiyle yazışmalar Kumuk Türkçesi ile yürütülüyordu.

Kuzey Dağıstan'da ortak dil Avarca, güney Dağıstan'da ise Kumuk Türkçesiydi. İmam Şamil, İslam dini uzmanı, örgütçü ve askeri liderdi. Bu nitelikleri ve iki dile hakimiyeti sayesinde, imam 25 yıl boyunca dağlıların direnişini başarıyla yönetti.

Güney Dağıstan ve kuzey Azerbaycan, tarih boyunca her alanda, özellikle de ekonomi alanında yakın temaslarını sürdürdü. Güney Dağıstan, kuzey Azerbaycan'daki kışlık otlakları kullanırken, kuzey Azerbaycan ise Rutul ve

Tsakhurların yazlık otlaklarını kullandı. Eski zamanlarda Azerbaycan Türkleri, Dağıstan ve Rusya'nın en güneydeki köyü ve Dağıstan, Rusya ve Avrupa'nın en yüksek köyü (2.560 m) olan Kuruş köyünü (şimdi Dağıstan'ın Dokuzparinski Bölgesi'nde Kuruş köyü) kurmuşlardır. Kuruş, Bazardyüzü (4.466 m) yüksekliklerinin yakınında bulunuyordu. Azerbaycanlılar, Kuruş'taki yazlık otlakları için Şahdağ Dağı'nı (4.243 m) aşıyorlardı. 1952'de nüfusun çoğu kuzeye, Hasavyurt Bölgesi'ndeki Kuruş (Yeni Kuruş) köyüne yerleştirildi. Nüfusun bir kısmı Azerbaycan'a göç etti.

Güney Dağıstan ve Kuzey Azerbaycan'da etnik açıdan karışık birçok köy bulunmaktadır. İki dilliliğin gelişmesi, halklar arasındaki etkileşimi her alanda kolaylaştırmıştır. Lezgiler, Tabasaranlar, Tsahurlar, Rutullar ve Agullar ana dillerini ve Azerbaycan Türkçesini konuşuyorlardı. İslam, karşılıklı anlayış ve gelenekler, kültürel etkileşim sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Günümüzde Güney Kafkasya halkları ana dillerini ve Rusçayı konuşmaktadır. Kuzey Azerbaycan halkları ise Azerice konuşmaktadır.

Bazı "âlimler", Azerbaycan devletinin 1918'den önce var olmadığını, "Azerbaycanlılar" ulusunun da 1936'dan önce var olmadığını iddia ediyor.

18. yüzyılın başlarında Ruslar, Azerilere "Acemi" diyorlardı. Bu yanlıştır. Osmanlılar, Perslere "Acemi" (yeni gelenler), Azerilere ise "Acemi-Türkler" diyorlardı.

19. yüzyılın başlarından beri Ruslar, Azerilere "Basurman" ve "Aderbeyjan Müslümanları" diyorlardı.

20. yüzyılın başlarından beri "Transkafkasya Tatarları", "Aderbeyjan Tatarları" ve "Aderbeyjanlar" terimleri ortaya çıktı.

1918'den önce, Transkafkasya'da yaşayan tüm Türkçe konuşan Müslümanlara Rusya'da Kafkas Tatarları deniyordu. Türk dilleri konuşan birçok halk, Ruslar tarafından, yaşadıkları yerle ilgili bir sıfat eklenerek Tatar olarak adlandırılıyordu. Azerbaycan, eskiden Atropatena olarak bilinen coğrafi bir isimdir. İranlı Azerbaycanlılar, Özbekler ve diğerleri gibi Azerbaycanlılar da kendilerini tanımlamak için "Türk" terimini kullanmışlardır. 1918'den beri ülke Azerbaycan, halkı ise Türk olarak anılmaktadır. 1939'da, Sovyetler Birliği döneminde "Azerbaycanlılar" terimi ortaya atılmıştır.

Yüzyıllar boyunca Azerbaycan Türkleri Irak, İran, Batı Afganistan, Azerbaycan, Ermenistan, Doğu Gürcistan ve Güney Dağıstan topraklarına egemen olmuşlardır. Azerbaycanlılar şu devletleri kurmuşlardır:

- **Celairiler** - Türk kabilesi "Celair" den gelen bir sultanlar hanedanı (1340-1410). Celairiler hanedanının (1382-1410) son hükümdarı Ahmed Celair, ilk Azerbaycan şairlerinden biri olarak kabul edilir. Azerice, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır.

- **Kara Koyunlu** – İva Oğuz boyundan gelen Türkmen hanedanının (1375-1468) önderlik ettiği Oğuz Türk boylarından oluşan bir topluluk. Kara Koyunlu hükümdarları arasında sultan unvanını kabul eden ilk kişi olan Cihan Şah (hükümdarlık dönemi 1436-1467) aynı zamanda Azerbaycan Türkçesi dilinde Hakîki mahlasıyla yazan bir şair olarak da biliniyordu.

- **Ak Koyunlu** – Bayandur Oğuz boyundan gelen Sünni Türkmen hanedanının (1453-1501) önderlik ettiği Oğuz Türk boylarından oluşan bir topluluk.

- **Safeviler** – Safevi devletinin hükümdarları olan Şahlar hanedanı (1501-1736). Bu hanedanın ilk hükümdarı, Erdebil (Güney Azerbaycan, İran) şehrinde doğan I. İsmail'dir (1487-1524).

- **Afşarlar**, İran'ı (1729-1796) ve ardından Horasan'ı (1750-1796) yönettiler. Hanedanlığın kurucusu Nadir, Afşar kabilesinin Kırklu kolundan bir Kızılbaş'tı. Napolyon Bonapart, Feth Ali Şah Kaçar'a yazdığı bir mektupta kendisini yeni Nadir olarak nitelendirmişti. Joseph Stalin, Korkunç İvan ile birlikte Nadir'i akıl hocası olarak adlandırmıştı.

- **Kaçar İmparatorluğu** (1789-1925) – Türkmen Kaçar kabilesi. "Rus ve Sovyet İmparatorluklarının Etno-Tarih Sözlüğü" ne göre, Azerbaycanlıların alt etnik grubundandır. Kaçarlar döneminde, tahtın varisleri Azerbaycan valileri olarak atanırdı.

- **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti** (1918-1920), Müslüman Doğu'daki (İslam'ın fiilen baskın din veya takipçileri açısından en büyük din olduğu topraklar) ilk demokratik cumhuriyetti.

Bazı Dağıstanlı akademisyenler, etnograflar ve gazeteciler, Azerbaycan'ın diğer yerli halkları asimile ettiğini iddia ediyorlar. Birçok Lezginin, aksi takdirde kariyerlerinde ilerleyemeyecekleri için uyruklarını "Azerbaycanlı" olarak belirttiklerini iddia ediyorlar. İş veya tarım ürünlerini satma koşullarının yetersizliği nedeniyle Avarlar ve Lezgiler toplu halde Rusya'ya göç ediyor. Azerbaycanlıların da onlara mahsus toprakları satın aldıklarını iddia ediyorlar. Ve bu türden birçok yalan var.

Azerbaycan karşıtı bir duruş sergileyen ve Transkafkasya Avarlarına ve Azerbaycan'daki Avar diline yönelik ayrımcılık hakkında yazan Timur Aytberov adında bir Avar tarihçisi var. Lezgi tarihçisi Şeriban Paşayeva, Lezgilerin ve Avarların Azerbaycan'da baskı altında olduğunu belirtiyor. Bu arada, akademik direktörü, Lezgi tarihçisi ve Dağıstan Doğu Araştırmaları Okulu'nun kurucu patriği Profesör Amir Rzayev Şihseidov (1928-2019), Azerbaycan ile dostluk ve kardeşliği savunuyordu. Bir diğer ünlü Lezgi tarihçisi Profesör Nazım Magomedov, Arçinli tarihçi Magomedhan Magomedhanov ve Lezgi tarihçi Şerafetdin Magaramov da tarafsız ve dostane bir tutum sergilemişlerdi.

1990 yılında, görünüşte Azerbaycan'daki Lezgi halkının hakları için mücadele etmek amacıyla Dağıstan'da Sadval hareketi kuruldu. 1994 yılında Bakü metrosunda meydana gelen bir terör saldırısı nedeniyle on Sadval üyesi mahkûm edildi. Bu saldırıdan sonra hareketin faaliyetleri azaldı. Nisan 1996'daki 6. Sadval Kongresi, Lezgiler ve Azeriler arasındaki etnik ilişkilere zarar verdiği gerekçesiyle Lezgi devleti talebini resmen reddetti.

1992 yılında Azerbaycan'daki Lezgiler tarafından Azerbaycan Milli Eşitlik Partisi kuruldu. Aynı yıl, Lezgi halkının kültürünü eğitmek ve korumak amacıyla "Samur" Lezgi Milli Merkezi kuruldu. 1999 yılından bu yana, Rusya'da, temel amacı kimliklerini korumak ve dillerini, eğitimlerini ve milli kültürlerini geliştirmek olan Federal Lezgi Milli-Kültürel Özerkliği (FLNCA) bulunmaktadır. Özgünlük ve kültür iyidir, ancak bu örgüt, Güney Dağıstan ve Kuzey Azerbaycan'da yaşayan tüm halkları (Tabasaranlar, Rutullar, Agullar, Tsahurlar, Udinler, Kızıllar, Kınalıglar ve Buduglar) "Lezgiler" adı altında birleştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu halkların kendi dilleri vardır ve Lezgiceyi anlamazlar. Lezgilerle iletişim Azerice veya Rusçadır. 2010'ların başlarında, bu örgüt ve bazı Lezgi ve Dağıstanlı "milliyetçiler", Rusya'nın Azerbaycan'a iki Lezgi köyü ve Samur Nehri'ni hediye ettiği yönünde yankı uyandıran bir iddiada bulundular.

Bu "doğruydı." 2010 yılında, Azerbaycan'dan kiralanan araziler üzerinde kurulan Magaramkent bölgesindeki Hrah-Uba ve Uryan-Uba adlı iki köy, Azerbaycan'ın Haçmaz bölgesine devredildi. Bu köylerin toprakları, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararı ile Mayıs 1954'te geçici olarak Rusya'ya bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'ne mera olarak devredildi. 1984 yılında, bu belge Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu'nun bir kararıyla 20 yıl daha uzatıldı. Azerbaycan'ın bu köyler üzerindeki yargı yetkisi, Rusya ile Azerbaycan arasındaki sınır belirleme anlaşmasında da görüldüğü gibi, ne eski Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, ne de Rusya Federasyonu tarafından hiçbir zaman tartışılmadı. Hrah-Uba ve Uryan-Uba sakinlerine iki seçenek sunuldu: Azerbaycan vatandaşlığını kabul edip bu topraklarda kalmak veya Dağıstan'a yerleşmek. Uryan-Uba sakinleri ilk seçeneği tercih ederek kaldılar. Hrah-Uba sakinleri ayrıldı. Hrah-Uba'nın adı Palıdılı olarak değiştirildi.

Samur Nehri'ne gelince, Azerbaycan daha önce nehrin suyunun %90'ını alıyordu. 2010 yılından bu yana bu oran %50/%50 oldu.

Mayıs 2010 sonunda Moskova'da Kuzey Kafkasya sorunlarına adanmış özel bir toplantı düzenlendi. Toplantıda, dönemin Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev, insan hakları aktivistlerini ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerini, Kuzey Kafkasya'daki Rusça konuşan nüfusun durumuna dikkat etmeye, Rusların göçünü durdurmaya ve bölgeye dönüşlerini kolaylaştırma-ya yönelik etkili önlemler almaya çağırdı. Rusya, 300 yılı aşkın bir süredir Kuzey Kafkasya'yı Rus toprağı haline getirmek için güç de

dahil olmak üzere her türlü yolu denedi. Çerkesler, Çeçenler ve İnguşlar baskı ve sürgüne tabi tutuldu, Kazaklar iskân edildi ve yerleşim yerleri Ruslaştırıldı. Rusça burada ortak dil haline geldi.

Dağıstan Cumhuriyeti, Rusya'nın Azerbaycan ile sınırı olan tek bölgesidir. Önemli ulaşım yolları buradan geçer. Dağıstan ve Azerbaycan arasındaki sınır 327,6 kilometredir ve bunun 55,2 kilometresi nehir sınırlarıdır.

Dağıstan'ın etnik haritası yüzyıllardır neredeyse hiç değişmemiştir. 1813'ten 1920'lere kadar Azerbaycan nüfusunun önemli bir kısmı Dağıstan'dan Transkafkasya ve İran'a göç etti. 1920'lerden sonra Yahudilerin önemli bir kısmı da Dağıstan'dan göç etti.

Lezgiler, Güney Dağıstan'daki Azerbaycan sınırına yerleşirler. Daha yukarı-da, Hazar kıyılarında ve Derbent' in kuzeyinde Azeriler yaşar. Azerilerin batısında ise Tabasaranlar, Ağullar ve Tsahurlar yaşar. Kumuklar, Hazar Denizi'nin batı kıyılarında, Derbent 'in yukarisından başlayarak İzberbaş, Kaspiysk, Mahaçkale ve neredeyse kuzeyde Kızılyar' a kadar yaşarlar. Avarlar, Çeçenistan ve Gürcistan sınırı boyunca Dağıstan'ın batı ve orta kesimlerinde yaşarlar.

1897'de Mahaçkale' nin etnik yapısı şu şekildeydi: Ruslar %52,6, Azeriler %17,8, Yahudiler %5,9, Kumuklar %4,2, Avarlar %0,5 ve diğerleri.

1926 yılında Mahaçkale' nin etnik yapısı şu şekildeydi: Ruslar %50,3, Yahudiler %2,2, Kumuklar %7,6, Azeriler %1,5, Lezgiler %2,8, Avarlar %1,6 ve diğerleri.

2025 yılında Mahaçkale' nin etnik yapısı şu şekildedir: Avarlar %29,4, Darginler %17, Kumuklar %14,9, Lezgiler %13,3, Laklar %5,60, Azeriler %4,5, Yahudiler %1, Ruslar %3,6 ve diğerleri.

1897 yılında Derbent' in etnik yapısı şu şekildeydi: Azeriler %66,7, Yahudiler %14,9, Ruslar %7,45, Avarlar %1,9, Ermeniler %4,2 ve diğerleri.

1926 yılında Derbent' in etnik yapısı şu şekildeydi: Azeriler %33,9, Yahudiler %28,6, Ruslar %23,8, Lezgiler %3,8, Ermeniler %3,6 ve diğerleri.

2025 yılında Derbent şehrinin etnik yapısı şu şekildedir: Azeriler %32, Yahudiler %1, Ruslar %4, Lezgiler %33, Ermeniler %1, Tabasaranlar %13,11, Darginler %6 ve Ağullar %3. Şehrin nüfusu 129.285'ti.

1921 yılında Derbent İlçesi kuruldu (Derbent şehri ilçeye bağlı değil). 1926 yılında Derbent İlçesi'nin etnik yapısı: %56,3 Azeri, %2,2 Lezgi, %1,8 Tabasaranlar, %2,6 Darginler, %3,6 Ruslar, %25,3 Kumuklar ve diğerleriydi.

2025 yılında Derbent İlçesi'nin etnik yapısı: %49,5 Azeri, %20 Lezgi, %13,11 Tabasaranlar, %10,36 Darginler, %2,85 Ağullar ve diğerleriydi. Nüfus 101.643'tü.

2025 yılında Tabasaran İlçesi'nin etnik yapısı: %79 Tabasaranlar, %18,4 Azeri ve %18,4 Agullar ve diğerleriydi. Nüfusu 52.830'dur.

Dağıstan'ın Azerbaycanlı nüfusu Mahaçkale, Derbent ve Derbent ile Tabasaran ilçelerinde yoğunlaşmıştır.

1990-2002 yılları arasında Derbent' teki Lezgi nüfusu iki katına çıkmıştır. Yahudi nüfusu ise önemli ölçüde azalmıştır.

Safevi dönemi kaynaklarında, devleti kuran ve varlığını sağlayan Türk unsuru, Anadolu'da olduğu gibi "Kızılbaş" ve "Türk" olarak anılırken, yerel halk ve sivil yönetimde görev alan İranlılar "Tacikler" olarak adlandırılmıştır. Devlet hizmetindeki "Tacikler", Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi devletin siyasi yaşamında önemli bir rol oynamamışlardır.

Safeviler, Perslere çoğunlukla "Tat" derlerdi. Günümüzde, İran coğrafyasının doğu kesiminde, Çin Türkistanı' na kadar uzanan bölgede, Yeni Farsça' nın bir lehçesini konuşan İranlıları ifade eden "Tacik" terimi yaygındır. "Tacik" terimi, evrimi ve anlamı bakımından "Tat" kelimesine benzemektedir.

Referans

Tatlar (Kafkas Persleri ve Transkafkasya Persleri olarak da bilinirler), Azerbaycan ve Rusya'da (özellikle güney Dağıstan'da) yaşayan bir İran etnik grubudur. Kendilerine verdikleri isimler (bölgeye bağlı olarak) Tati, Parsi, Dağlı ve Lohijihon' dur. Farsça, Darice ve Tacikçe ile birlikte güneybatı İran dilleri grubuna ait olan Tat dilini konuşurlar. Azerice ve Rusça da Tatlar arasında yaygındır. Büyük Sovyet Ansiklopedisi'ne (GSE) göre, Tatlar kültür ve günlük yaşamda Azerbaycanlılardan neredeyse ayırt edilemezler.

"Tat" kelimesi Türk kökenlidir ve Türk olmayan dilleri konuşan halkları tanımlamak için kullanılırdı. Çeşitli Türk boylarının Türk olmayan komşularına "Tat" dedikleri tarih ve dil bilimleriyle uzun zamandır kanıtlanmıştır. Sovyet etnograf S.A. Tokarev, Tatların kökenleri hakkında şunları kaydetmiştir: "Dil açısından İranlılardır ve görünüşe göre Transkafkasya' nın kadim nüfusunun İranlaşmış, ancak Türkleşmemiş kalıntıları temsil ederler. Ancak Tatların kökeni tam olarak açık değildir. Kültürleri bakımından Azerbaycanlılardan çok az farklıdır..." Dindarlar İslam'ı benimserler. Sünni Tatlar çoğunlukla Azerbaycan'ın Guba ve Şabran bölgelerinde ve ayrıca Dağıstan'da (Rusya), Derbent şehrinin batısındaki köylerde yaşarlar. Tatlar ayrıca Gürcistan'da - Gombori' de (Sagarejo Belediyesi) de yaşarlar.

Tatlar gibi **Dağ Yahudileri** de Dağıstan ve Azerbaycan'ın bir alt etnik grubu-dur. 19. yüzyılın ortalarına kadar Güney Dağıstan ve Bakü Valiliği'nin kuzeyinde yaşadılar. Önce Kuzey Dağıstan'a, ardından Rusya'ya ve daha sonra İsrail'e göç ettiler. Tatlar Müslüman, Dağ Yahudileri ise Yahudi'dir. Her iki alt etnik grup da Farsça konuşur,

ancak kendilerini Azerbaycanlılarla yakın akraba olarak görürler. Kendilerine Yahudi veya Juut (Azericede "Yahudi" anlamına gelir) derler. Dağ Yahudileri Bakü, Guba (Krasnaya Sloboda), Gökçay, Gusar, Haçmaz, Oğuz, Şamahı ve Gence' de yaşarlar. Azerbaycan'daki Dağ Yahudileri, Sovyet sonrası bölgede olumlu bir demografik durum gösteren tek Yahudi topluluğudur. Dağ Yahudi topluluğuna ek olarak, Azerbaycan'da Aşkenazi ve Gürcü Yahudi toplulukları da vardır.

Azerbaycanlılar, Avarlar, Darginler, Kumuklar, Lezgiler ve diğer halklarla birlikte Dağıstan'ın yerli bir halkıdır. Çoğunlukla Dağıstan'ın güney kesiminde, Derbent' te, Derbent ve Tabasaran bölgelerinde ikamet ederler. Mahaçkale, Kaspiysk ve Kizlyar' da da yaşamaktadırlar.

2024 itibarıyla Dağıstan nüfusu 3,3 milyondur. Nüfus dağılımı. %21,3'ü (yaklaşık 660.000) Türkçe konuşan halklar (Kumuklar, Nogaylar ve Azeriler) oluşturmaktadır. Lezgiler %13,3'ünü (yaklaşık 417.000) ve Azeriler %3,7'sini (yaklaşık 117.000) oluşturmaktadır.

Azerbaycan, Lezgiler, Avarlar, Tsahurlar, Rutullar, Udiler, Hınaluğlar, Kızırlar ve Buduhlar dahil olmak üzere çeşitli etnik grupların temsilcilerine ev sahip-liği yapmaktadır. Yoğunluk alanları cumhuriyetin kuzeyinde yer almaktadır. Önemli sayıda Lezgi ve Avar, Azerbaycan'ın büyük şehirleri olan Bakü, Gence ve Sumgayıt' ta yaşamaktadır.

2024 yılı itibarıyla Azerbaycan nüfusu 10,2 milyondur. Azerbaycanlılar, nüfusun %90'ından fazlasını oluşturmaktadır. Lezgiler, Azerbaycan nüfusunun %2'sini oluşturmaktadır – 200.000'in üzerinde.

Azerbaycan ve Dağıstan halkları, eski çağlardan beri yakın bir etkileşim içinde olmuş, ekonomik, kültürel, dini ve siyasi ilişkiler kurmuşlar. Bu, her iki halkın tarihine, kültürüne ve günlük yaşamına yansımıştır.

Tabasaran, Agul, Tsahur ve Rutullar, kendi dillerinde, yanı sıra Azerbaycan ve Lezgi dillerini de konuşmaktadır. Lezgiler ayrıca Azerice de konuşmaktadır.

Kapsamlı bağlar geliştirme ve ticaret hacmini artırma konusundaki ilgi, her iki cumhuriyetten çeşitli düzeylerdeki liderlerin, iş heyetlerinin, bilim insanlarının ve kültür adamlarının karşılıklı ziyaretleriyle teyit edilmektedir. Ayrıca Dağıstan, Rusya ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gelişmesinde bir köprü görevi görmektedir.

